

Udmurt mozgásigék – tipológiai vizsgálódás

NÉMETH Zoltán

Szegedi Tudományegyetem
nzolee@gmail.com

1. Bevezetés

Tanulmányom célja az udmurt mozgásigék tipológiai szempontú elemzése. Ennek során egyetemista korú udmurt fiatalok között vizsgáltam a mozgást jelentő igék használatát, s az általuk használt igéket lexikai-tipológiai szempontok alapján kategorizáltam. Az elsődleges megkülönböztető paraméter a mozgás iránya.

Az uráli nyelvek mozgásigéivel többen foglalkoztak (pl. finn: Pasanen – Pakkala-Weckström 2008, észt: Taremaa 2013), a magyar, az északi hanti és az északi számi mozgásigékről monográfia is született (Söder 2001). Az udmurtban ugyanakkor hasonló jellegű vizsgálat kevés van (Kozmács 2019), jellemzően a vízen/vízben történő mozgással kapcsolatosan végeztek ilyet (Vosztrikova 2007, szelkup és komi anyaggal együtt). A tipológiai irodalomban van utalás udmurt korpuszra és elemzésre (Wälchli 2005), de ez nincs kifejtve sehol, és a szerző a forrását sem jelöli.

A mozgásigék kategorizálására több modell is létezik. A mai kutatások alapvetően formai tulajdonságok alapján osztják a nyelveket igei keretű és szatellit keretű csoportokra (Slobin 2004; Talmy 1985, 1991, 2000), tanulmányomban azonban egy másik modell is megjelenik (Söder 2001). Ez inkább szemantikai jellegű csoportosítás. Az előbbi modellben az igéket aszerint sorolják be, hogy jelentésükben kódolva van-e már a mozgás iránya, vagy valamilyen hozzáadott elem határozza meg azt (pl. sp. *la botella entró a la cueva (flotando)* 'az üveg bement a barlangba (lebegve a vízen)'), vagy az igéhez tartozó főnév esetragjából következik (ang. *I ran OUT of the house* 'kifutottam a házból') (Talmy 1985).

Söder az alapján csoportosítja a mozgást jelentő igéket, hogy a mozgás kezdőpontjának vagy a végpontjának van-e jelentősége. Söder (2001: 80, 83) a magyarból az előbbire az *indul*, utóbbira az *ér* igét hozza példaként (*erőt*

vett magán, nem ébresztem még fel, gondoltam, hatkor indulunk; a kocsí a térre ért). Az is lehetséges, hogy csak maga a mozgás t enyje fontos, erre S oder (2001: 82) a *halad* igét említi (*lassan haladtak, szüntelenül ker ulgetni uk kellett a j ar okel eket*). Előzetes tudásom alapján azt feltételezem, hogy az udmurt mozgást jelentő igék a satellit-frame csoportba sorolhatók. Ezt al at aszta Slobin (2004: 25) kutatása is.

Munkahipot ezisem, hogy bár vannak a vizsgálati anyagban S oder szerinti  tvonalorient alt (path-oriented) mozgásigék is, ezek száma azonban a másik két csoporthoz, a cél- vagy forrásorientált igékhez képest sokkal kisebb.

2. Az adatgyűjtés és az adatközlők

Az adatgyűjtést egy többhónapos Campus Mundi tanulmányút keretében végeztem 2018 novemberében és decemberében, az Udmurt  llami Egyetem Udmurt Nyelvészeti, Finnugrisztikai és újságírás Intézetének udmurt nyelvészet szakos hallgatói körében.¹

Az adatgyűjtéshez a mozgást jelentő igék vizsgálatában gyakran használt *Frog, Where are you?* (Mayer 2003) című  nyvet használtam, amely 29 oldalon keresztül, csak k epok segítségével meséli el, hogyan keresi meg egy kisf u a kutyájával azt a b k t, amelyik az  j leple alatt megsz okott a bef ttes vegb l. Az adatközlők feladata az volt, hogy ezt a képekben elmesélt történetet szavakba  nts ek.  n ezt diktafonnal rögzítettem, majd a hanganyagot lejegyeztem. A hanganyagokat minden esetben személyesen, egy csendes terebben, egyszerre csak egy adatközlő jelenlétében, az általa választott időpontban rögzítettem. A hangfelvételek hossza összesen 49 perc.

A munkában nyolc hallgató vett r szet, mindannyian udmurt szakos hallgatók, akik az udmurt mellett magyar, finn vagy orosz nyelvre szakosodnak/ szakosodtak.  letkoruk 18–21  v közé esik, születési helyük alapján pedig találhatunk köztük északi és déli származású hallgatókat is. Olyan is van közöttük, aki a fővárostól, Izsevszkb l származik. Az adatközlők között három f u és  t l ny van. (A negyedéves udmurt nyelvészet szakos hallgatók között egyetlen f u sem volt,  gy onnan k t l nyt választottam. A f uk alacsony l t-

¹ Jelenleg az udmurt nemzetiségűek száma meghaladja a félmilliót, azonban beszélőinek száma csak mintegy 350 000 fő (Ethnologue). A saját k zt rsas guk t rlet n kisebb s get alkotnak:  k a lakosság 28%-t teszik ki, az oroszok a lakosság 62%- t (UdmDDN). A harmadik legnagyobb n pesoport a tatár (7%). Mint ahogyan az a számok alapján sejt het , szinte az összes udmurt k nyelv , hiszen az udmurt mellett oroszul is beszélnek. Elsősorban a Tat rf ldelel határos déli részben  lnek háromnyelvű beszélők is. A köztársaság t rlet n az udmurt nyelv is hivatalos nyelvi státusszal rendelkezik, azonban alapvetően az orosz nyelv dominanciája a jellemző (Winkler 2001).

száma egyébként jellemző tendencia az intézetben mind a nyelvészet, mind a tanárszakos hallgatók körében.) Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az adatközlők csak az udmurtot nevezték meg anyanyelvükként, az oroszra mint nagyon jól ismert vagy anyanyelvi szinten ismert nyelvre hivatkoztak.

3. A mozgást jelentő igék csoportosítása

Torbjörn Söder a mozgást jelentő igéket a mozgás iránya alapján csoportosítja (2001: 18). Fillmore (1971) és Radden (1988) alapján a mozgást jelentő igéket három csoportba lehet sorolni: az igék egy részében a viszonyítás alapja a mozgás forrása (source-oriented) vagy a mozgás célja (goal-oriented), s vannak olyan mozgásigék, amelyek jelentése nem kapcsolódik se a forráshoz, se a célhoz. Az utóbbi csoportba tartozó igéket a szakirodalom útvonalorientált (path-oriented) igéknek hívja.

A lexikai tipológiában lényegesen elterjedtebb a Talmy-féle csoportosítás, melyet maga Talmy is többször módosított, de mások is gazdagították ezt a kutatást (Slobin 2004, Talmy 1985, 1991, 2000). Annak függvényében, hogy az ige által leírt esemény hogyan épül fel és milyen lexikalizációs mintázatnak felel meg, a világ nyelvei két csoportra oszthatók: az elsőt a szatellit keretű (satellit-framed, röviden S-nyelvek), a másodikat az igei keretű (*verb-framed*, röviden V-nyelvek) alkotják. A csoportosítás során négy szemantikai komponens különíthető el:

- *Figure* (figura): azt fejezi ki, hogy ki az, aki a mozgást végzi, vagy (a mozgás hiányában) van valahol;
- *Motion* (mozgás): ez az a komponens, ami magának a mozgásnak az eseményét fejezi ki, vagy annak hiányában a valahol tartózkodást;
- *Path* (útvonal): azt az útvonalat fejezi ki, ahol maga a mozgás végbe megy, vagy (mozgás hiányában) ahol a figura megtalálható;
- *Ground* (cél tárgy): azt a dolgot fejezi ki, amihez viszonyítjuk a figura útvonalát.

A mozgás leírását ezeken felül még kiegészítheti a *manner* (módozat), ami megmutatja, hogy milyen módon megy végbe a cselekvés, valamint a *cause* (indíték), ami azt fejezi ki, hogy az adott cselekvés miért jön létre (Rózsavölgyi 2015 alapján).

Ezek közül Talmy a *path* komponenst tekintette a legfontosabbnak, ez az ún. *core schema*. Az ebbe a komponensbe tartozó elemeket további két csoportra lehet bontani az alapján, hogy milyen morfoszintaktikai elemeket használnak a különböző mozgásfajták kifejezésére. Ezek alapján vannak olyan nyelvek, amelyekben magában az ige jelentésében van kódolva ez az infor-

máció (ezeket nevezzük *verb-framed* igéknek), valamint azok, amelyek ugyanezt az információt az igéhez járuló szatellit elemekkel fejezik ki (ezek lehetnek igei elemek, pl. partikula, igekötő, vagy névszói részek, pl. prepozíció, névutó, szuffixum). Ez utóbbi csoportot alkotják a *satellit-framed* igék.

4. A mozgást jelentő igék az udmurtban

Fontos kérdés, hogy pontosan mely igéket tekintjük mozgást jelentő igének. A Tyimerhanova által szerkesztett udmurt morfológiai leírásban (2011: 142) a következőképpen csoportosítják a mozgást jelentő igéket:²

- valaki/valami felé jövetelt kifejező igék: *лыктыны* 'jön, megjön, megérkezik', *бертыны* 'visszatér, visszamegy, hazamegy', *пырыны* 'bemegy, betér, belép, beleesik', *вуйны* 'megérkezik, megjön, befut, beköszön, ide-oda kerül', *вайыны* 'hoz, hord, visz',³
- valamitől eltávolodást, valahonnan történő elmenetelt kifejező igék: *кошкыны* 'elmegey, eltávozik, jár, járkál, halad',⁴ *потыны* 'kimegy, kijön, elmegey, elutazik, átmegey, átjut, áthatol, leszáll valamiről, felszáll, átkel, kibújik, kikel, kinő, kicsordul' *кожыны* 'befordul, betér valahová, oldalra kitér, arra járva betér, átutazóban jár', *выжыны* 'átmegey, átkel', *васькыны* 'lefelé megey, lejön, leereszkedik, lemászik, kiszáll, leszáll', *чигнаны* 'hátrál, tolat, farol', *жэтыны* 'felemel', *кеяны* '(el)kísér, kikísér, elküld, útnak indít, szállít, eljuttat, visz',⁵ *устыны* 'nyit, kinyit, felnyit, megnyit', *кырганы* '(le/ki)esik, elvész', *вузаны* 'elad, árusít; elárul (átvitt értelemben)', *вияны* 'folyik, átfolyik';
- az előre menetelt, haladást kifejező igék: *вамышьяны* 'lép, lépked, lépdel', *бызьяны* 'fut, szalad', *гонзыртыны* 'üget', *юрганы* 'poroszkál', *лашкынтыны* 'galoppozik', *ворттыны* 'szállít, visz, üget', *лобзыны* 'elrepül, elszáll, felszáll', *нюжтиськыны* 'vánszorog, vonszolódik; húzza vonszolja magát'.

Ezen túl azonban, néhány példát kivéve, egyéb információt nem kapunk az udmurt mozgást kifejező igék csoportosításáról. Viszont jól látszik az, hogy a morfológia által elsőként jelölt csoport a *goal-oriented*, a második a *source-oriented*, a harmadik pedig a *path-oriented* igéknek feleltethető meg, összevetve Söder (2001: 18–19) definíciójával.

A *goal-oriented* igék mindegyike közeledést, megérkezést kifejező ige. A *source-oriented* igék között szerepel azonban a *вузаны* 'elad, árusít; elárul (átvitt értelemben)'. Ez azt sugallja, hogy a mozgást jelentő igék csoportja eléggé tágan értelmezhető az udmurtban, hiszen ez alapján bármilyen jellegű eltávolodást kifejező (jelen esetben a tulajdon távolodása az eredeti tulajdo-

² A magyar jelentéseket Kozmács 2002 alapján adom meg.

³ Ld. a 29. példát.

⁴ Ld. a 19. példát.

⁵ Ld. a 18. példát.

nostól, vagy átvitt értelemben pl. az áruló eltávolodása a hazájától) ige a *source-oriented* csoportba tartozik. Felmerül viszont a kérdés, hogy akkor a távolodást/közeledést sokkal konkrétabban kifejező *басьтыны* 'vásárol' ige miért nem szerepel egyik csoportban sem, hiszen annak elsődleges jelentése '(el)vesz'.

A harmadik csoport igéi valóban nem viszonyítják a mozgást sem kezdő-, sem végponthoz,⁶ tehát ez alapján a *path-oriented* igék csoportjába tartoznak. Azonban sokkal inkább egy olyan listán képzelnénk el őket, ahol a mozgás módja (*manner*) a csoportosítás alapja, hiszen olyanok találhatók itt, mint például *юрғаны* 'poroszkál', *лашкынтыны* 'galoppozik'. Viszont olyan alapvető *path-oriented* igék, mint *мыныны* 'megy', *уяны* 'úszik', nem szerepelnek a felsorolásban.

Az udmurt morfológia tehát eléggé röviden, egy-két helyen kifogásolható módon ír a mozgást jelentő igékről. Két fontos dolog így is leszűrhető: egyrészt a morfológiában megjelenő csoportosítás megfelel a *goal-*, *source-* és *path-oriented* csoportosításnak (lényegében a „klasszikus” irányhármasságnak), másrészt az udmurt nyelvészek eléggé tágan értelmezik a mozgást jelentő igék csoportját – ám pontos definíciót nem ad senki.

Van két ige, amely nem került be a vizsgált alakok közé: a *вырыны* és a *гулять*. A *вырыны* a szótár szerint rendelkezik mozgást kifejező jelentéssel ('inog, mozog, tántorog'), azonban gyűjtött anyagomban ezen jelentések egyike sem fordult elő. Jelentése a korpuszban minden esetben 'törekszik, igyekszik, iparkodik', például:

(1)	<i>соос</i>	<i>пуны-ез</i>	<i>леканы</i>	<i>выр-о-зы</i>
	ők	kutya-ACC	megcsípni	igyekszik-FUT-3PL
	'ők igyekezni fognak megcsípni a kutyát'			

A másik kimaradt ige a *гулять* (*карыны*). Az orosz igék udmurtba illesztésének gyakori módszere a beszélők körében az „orosz ige főnévi igenévi alakja + *карыны* 'csinál' ige megfelelően ragozott alakja"-szerkezet (pl. *служить карыны* 'hadseregben szolgál', *выступить карыны* 'fellép színpadon', *простить карыны* 'megbocsát'), ehhez hasonló az orosz *гулять* 'sétál' beillesztése, ez nem tekinthető udmurt igének.⁷

⁶ Hibás a *лобзыны* ige idesorolása. Ez ugyanis a *source-oriented* igék csoportjába tartozik, jelentése: 'elrepül, elszáll, felszáll'. A tényleges *path-oriented* ige ebben az esetben a *лобаны* 'repül, száll' lenne.

⁷ A másik elterjedt módszer, hogy az orosz ige főnévi igenévi alakja után illesztik a *-m-* műveltető képzőt és az *-ыны* infinitivusképzőt vagy a megfelelő igei személyragot (*жаритьтыны* 'süt', *судитьтыны* 'elítél'), ilyenekkel azonban jelen esetben nem találkoztam.

6. A mozgást jelentő igék csoportosítása

A rögzített hanganyagokban összesen 35 igét említettek az adatközlők: *басътыны, берганы, бертыны, берыкя(ськы)ны*,⁸ *бызъыны (бызъылыны), вайыны, вамысьтыны, ватскыны, ветлыны. вуыны, вылтыны, жутыны, келяны, кошкыны, кушитыны, кыстасъкыны, лобаны, лобъыны, лыктыны, мыкырскыны, мыныны, нуыны, пачкыны (пачкасъкыны), пеганы, пегъыны, поныны, поттыны, потыны, пыраны, пырыны, тубыны, тетчыны, уйыны (уйылыны/уйыськыны), усъкытыны, усъыны, уяны*. A jelentéseket az egyes lexémák elemzésénél adom meg. A korpuszban előfordultak *-ськ-* képzős, valamint *-лы-* gyakorító képzős alakok is, azonban ezeket nem kezeltem külön – mint ahogyan azt Kozmács sem teszi szótárában –, mivel ezek csak az igének a toldalékolt alakjai, nem önálló igeformák. Kivételt képezhetne a *бызъыны – бызъылыны* ige pár, mivel előbbinek a 'fut' mellett 'férjhez megy' jelentése is van, azonban az anyagomban csak a 'fut' jelentés fordult elő.

Összehasonlításképpen: egy finn vizsgálatban 119 különböző mozgásige fordult elő, míg a spanyolban 27, az angolban 47, a baszkban 58 ilyen találtak (Ibarretxe-Antuñano 2004: 322). A kiugró finn számok valószínűleg az eltérő kategorizációnak köszönhetőek, pl. Pajunen (1999) olyan igeformát is idevett, mint pl. *etsiä* 'keres', *löytää* '(meg)talál'. A vizsgálatom során az ilyen jellegű igeformát nem vettem figyelembe így korpuszom mennyisége a spanyolhoz, angolhoz, baszkhoz hasonlít.

A *бызъыны* ige más szempontból is érdekes. Bár jelentése alapján ('fut, szalad') a *path-oriented* igék közé tartozik, mivel azonban a lábon történő haladás egyik módját jelöli, így majdnem ugyanannyi esetben fordult elő a *бызъыса* határozói igenévi alakban egy másik mozgást jelentő ige határozójaként (pl. *бызъыса кошкыз* 'futva elment, elfutott'), mint a *бызъыны/бызъылыны* igék megfelelően ragozott alakjai összesen. Nem ez volt az egyetlen mozgást jelentő ige, amit így használtak a beszélők (pl. *негаса бызъылэ* 'menekülve fut'), viszont az előfordulások száma alapján ez volt a legszembetűnőbb. Ezekben az esetekben az adatközlő a mozgás milyenségét fejezte ki az igehez tartozó határozói igenévvvel, tehát ezekben az esetekben a *manner* szatellitként jelenik meg.

Vannak olyan nyelvek, amelyekben ha egy mozgást valaki ágensként végez, akkor más az igeformája, mintha páciensként szenved el, például magy. *be-megy – bevisz, kimegy – kivisz*, ang. *go into – take into, go out – take out*, or.

⁸ Az igeformát a beszélő *-ськ-* képző nélkül használta, azonban a szótárban csak képzővel együtt szerepel.

войти – *вносить*, *выйти* – *выносить*. Ezzel szemben az udmurtban vannak olyan ige párok, ahol az ige főugyanaz, és műveltető képzővel hozzák létre a passzív alakot: pl. udm. *пырыны* – *пыртыны*, *потыны* – *поттыны*. Ez az utóbbi ige pár a gyűjtött anyagomban is előfordul, sőt egy esetben még közvetlenül egymás mellett is szerepelnek, noha az egyik határozói igenévi alakban áll:

- (2) *пал* *кук-сэ* *банка-ысь* *пот-ты-са* *потыны* *выр-эм*
 fél láb- befőttes.üveg- **kimegy**-CAUS- **kimenni** igyekszik-
 ACC.PX2SG ELAT ADV.PTCP 2PST.3SG
 'fél lábát **kitéve** a befőttesüvegből igyekezett onnan **kimászni**'

A korpusz igeit a szótári jelentésük alapján soroltam csoportokba. A szavak jelentését Kozmács (2002) szótára alapján határoztam meg. Azokban az esetekben, amelyekben az ige mindig annak az orientációnak megfelelően használták, ahogyan azt a szótári jelentése alapján vártuk, csak az adott szó szerepel a felsorolásban a magyar nyelvű fordításával, viszont azokban az esetekben, amikor egy adott kontextus megváltoztatta az adott ige orientációját, ott az ige és annak fordítása mellett egy-egy példával bemutatom ezeket a speciális kontextusokat (magukat az igeiket az eredeti jelentésük alapján csoportosítottam).

6.1. *Path-oriented* igeik:

берганы 'forog, kering, körbe jár'. Bár a *берыкя(ськы)ны* ige a 'forog' jelentésen kívül rendelkezik 'visszatér <az utazásról>' jelentéssel is, ami alapján be lehetne sorolni a *goal-oriented* igeik közé is, az adatközlők által elmesélt történetekben csak 'forog' (még pontosabban 'köröz') jelentésben fordult elő:

- (3) *кучати-ез-лэн* *мушь-ёс-ыз* *котырті* *берга-ло* *ни* *вал*
 kiskutya-PX.3SG-GEN méh-PL-PX.3SG körül **forog**-PRS.3PL már volt
 'a kiskutyájának a méhei már körülötte **köröztek**'

бызьыны / *бызьылыны* 'fut, szalad'. Egy példában fordult elő *source-oriented* igeként:

- (4) *кучати* *мушь-ёс-лэсь* *нега-са* *бызьы-л-э*
 kutyakölyök **méh**-PL-ABL menekül-ADV.PART **fut**-FREQ-PRES.3SG
 'a kiskutya a **méhektől** menekülve **fut**'

вамьсытыны 'lép egyet, tesz egy lépést, átlép'. Az ige jelentése alapján ebbe a csoportba tartozik, ugyanakkor abban az egy kontextusban, amelyikben az anyagomban előfordult, *source-oriented* igeeként használták:

- (5) *одүг эбек-сэ ки-я-з кут-й-з но еу пала вамьсыт-й-з*
 egy béka- kéz-ILL- fog-PST-3SG és víz irány-ILL lép-PST.3SG
 ACC.3SG PX.3SG

'az egyik békát a kezébe vette és **elindult** a víz **felé**'

ветлыны 'jár, megy, utazik, halad, közlekedik'. Az igt minden alkalommal *path-oriented* igeeként használták, egy kivétellel, amikor *goal-oriented* igeeként funkcionált:

- (6) *вот ведь кытыны ни ветл-э был-эм со бака-зы*
 Íme hiszen **ahova** már **megy**-PRS.3SG van-2PST.3SG az béka-PX3PL
 'hát ez az a hely, **ahova** a békájuk **ment**'

кыстаськыны 'hempereg, hányja-veti magát':

- (7) *кыста-ськ-е со музъем былын но адэ-е...*
hempereg-PRS-3SG ő föld rajta és NÉZ-PRS.3SG
 'a földön **hempereg** és látja, ...'

лобаны 'repül, száll':

- (8) *вылтй-з мушь-ёс лоба-ло*
 fölött-PX.3SG méh-PL **repül**-PRS.3SG
 'méhék **repülnek** felette'

мыкырскыны 'meghajlik, lehajlik; megdől; lehajol, lekuporodik; meghajtja magát'. Talán az egyik legérdekesebb ige. A szótári jelentések alapján inkább tűnik helyzetváltoztató igeének, de a kontextusban, amelyben szerepelt, helyváltoztatást fejez ki – bár ez nem egyértelmű. Mivel azonban csak az adott kontextusban kapja meg a valamerre mozgás jelentést, így nem kerülhetett a *goal-oriented* mozgásigék közé, ezért ebbe a csoportba soroltam.

- (9) *Денис мыкырск-и-з [...] кыче ке зон борд-ы*
 Denis **lekuporodik**-PST-3SG [...] milyen vala- **mélyedés** **mellett**-ILL
 'Denis **odakuporodott** [...] valamilyen **üreghez**'

мыныны 'megy'. Bár a morfológiai kézikönyv (Tyimerhanova 2011:142) a *path-oriented* igeék egyik legalapvetőbb példája, és korpuszomban is szerepel az előre menetelt, haladást kifejező igeék között (10), mégis egyet-

len alkalmat kivéve az összes kontextusban goal-oriented igeként van használatban (11):

- (10) *соос скорее мын-й-зы утчаны со эбек-ез*
 ōk inkább **megy**-PST-3PL keresni az béka-ACC
 'ők inkább **mentek** megkeresni a békát'
- (11) *соос мын-о пуны-ен йош гурезь был-е*
 Ōk **megy**-PRS.3PL kutya-INS együtt **hegy** **felső.rész**-ILL
 'a kutyával együtt **felmennek** a **hegyre**'

тетчыны 'ugrik, szökken'. A gyűjtött anyagban kétszer fordult elő *goal-oriented* igeként az adott kontextusban. Viszont mivel a jelentése önmagában nincsen viszonyítva sem egy kiinduló, sem egy végponthoz, így a *path-oriented* igék közé soroltam.

- (12) *пияш кышка-з но пуны шоры ик тетч-и-з*
 fiú megijed-PST.3SG és **kutya** **hozzá** EMPH **ugrik**-PST-3SG
 'a fiú megijedt, és **odaugrott** a **kutyához**'

усьыны '(le)esik, lehull'. Az ige magában is állhat, anélkül hogy bármi jelöléné akár a mozgás kiindulási pontját, akár a mozgás végpontját.

- (13) *пуны усь-и-з, банка-ез тилиськ-и-з*
 kutya **leesik**-PST-3SG befőttesüveg-DET eltörik-PST-3SG
 'a kutya **leesett**, az üveg eltörött'

уяны 'úszik':

- (14) *кучати кышка-з уяны шур-ын*
 kiskutya fél-PST.3SG **úszni** folyó-INESS
 'a kiskutya félt a folyóban **úszni**'

6.2. Source-oriented igék

ватскыны 'elrejtőzik, elbújik'. Az igének lehet ablatívuszi és illatívuszi vonzata is, hiszen valami elől is, de valahova is el lehet bújni. Mivel a korpuszban csak ablatívuszi vonzattal jelent meg, így ebbe a csoportba soroltam:

- (15) *кучати пегэ-е мушь-ёс-лэсь, Коля ватске кучыран-лэсь*
 kiskutya elmenekül- méh-PL-ABL Kolja elbújik-PRS.3SG bagoly-ABL
 PRS.3SG
 'a kiskutya elmenekül a méhek elől, Kolja elbújik a bagoly elől'

вылтыны 'felkelni valahonnan'. A *выл-* 'fel' jelentésű névutó műveltető képző segítségével létrehozott alakja. Ezt az adatközlő a következőképpen használta:

- (16) *соос* **вылт-и-зы** *ву-ысь*
 ők **felkel-PST-3PL** víz-ELAT
 'felkeltek/felálltak a vízből'

жэутыны 'felemel'. Az igét a Tyimerhanova-féle (2011: 142) morfológiai kötet is abba a csoportba sorolja, amely a *source-oriented* csoportnak feleltethető meg, azonban az általam gyűjtött anyagban minden esetben olyan kontextusban jelent meg, ahol *goal-oriented* igeként alkalmazták, például:

- (17) *лось* *кут-и-з* *но* *сюр* **выл-а-з** **жэут-и-з** *Денис-эз*
 jávor- fog-PST- és **szarv** **felső.rész-ILL-** **felemel-PST-3SG** Denis-ACC
 szarvas 3SG PХ3SG
 'a jávorszarvas elkapta, és a **szarvára felemelte** Denist'

келяны '(el)kísér, kikísér, elküld, útnak indít, szállít, eljuttat, visz':

- (18) *мукет* *бака-ос* *соос* *шоры* *учкы-са* **келя-ло** *соос-ты*
 más béka-PL ők felé néz-ADV.PTCP **elküld-PRS.3PL** ők-ACC
 'a többi béka feléjük nézve **indítja útnak** őket'

кошкыны 'elmegey, eltávozik, jár, járkál, halad':

- (19) *Гурт* *палась* *вож* *вылэ* **кошк-и-зы**
 Falu felől zöld rá **elmegey-PST-3PL**
 'a falu felől (indulva) **elementek** a mezőre' ellenőrizni!

куштыны 'dob, elvet, kidob, otthagyi, elhagyi, elejt, kiejt, átad valakinek, ledönt, megdönt'. Ezt az igét egy esetben az egyik adatközlő olyan kontextusban használta, ahol nem a forrás, hanem a cél volt kiemelve:

- (20) *пи-ез* *но* *пуны-ез* *койык* **шур-е** **кушт-и-з**
 fiú-ACC és kutya-ACC jávorszarvas **folyó-ILL** **dob-PST.3SG**
 'a fiút és a kutyát a jávorszarvas **folyóba dobta**'

лобзыны 'elrepül, elszáll, felszáll'. Bár szótári jelentése alapján a *лобзыны* ige ebbe a csoportba sorolható be, a három előfordulásából kétszer olyan kontextusban fordult elő, ahol *goal-oriented* mozgást jelentő szatellittel szerepelt. Mindkét kontextust ugyanaz a személy hozta létre, ráadásul a

két előfordulás között összesen egy szó áll, így előfordulhat, hogy a második előfordulás igazából önkorrekciónak számít, és az első alakot javítja ki a beszélő. Mivel azonban a két mondat grammatikailag nem hibás, így az egyiket az alábbiakban bemutatom:

- (21) *ву-э лобӧ-и-зы, вуын... ву-э ус-и-зы*
víz-ILL elrepül-PST-3PL víz-INES víz-ILL esik-PST-3PL
 'a vízbe repültek, a vízben... a vízbe estek'

пеганы 'elszökik, elszalad':

- (22) *нош пияш сова-лэсь пеза-Ө*
pedig fiú bagoly-ABL elszalad-PRS.3SG
 'a fiú pedig elszalad a bagoly elöl'

пезӧны '(el)menekül, (meg)szökik, elrejtőzik, elbújik'. A *пезӧны* ige a békatörténet jellegéből adódóan nagyon sokszor előfordult a hanganyagban, és két kivételtől eltekintve mindig *source-oriented* volt szatellittel. Kérdéses azonban, hogy azt a két esetet ténylegesen *goal-oriented* esetnek lehet-e számítani, ugyanis mindkét esetben elhangzik, hogy a befőttesüveg üres, utalva ezzel arra, hogy onnan szökött meg a béka, és mindkét esetben a *valahova* szó utal a célra, tehát nincsen konkrét célja a mozgásnak. Véleményem szerint ez tekinthető egyfajta stratégiának is a beszélők részéről, hogy megpróbálják megkerülni a szóbeli és tartalombeli ismétlést, emiatt az említett két használatot nem tartom *goal-oriented*-nek. Az egyik ilyen elhangzott mondat:

- (23) *эбек банка-ын өй вал ни кытчы*
béka befőttes.üveg-INES NEG.PST.3SG van.PST már hova
ке но пезӧ-и-з
vala- is megszökik-PST-3SG
 'a béka nem volt a befőttesüvegben, **valahova megszökött**'

поттыны 'kivisz, kiszállít, tesz, <az adott dolog valamilyen módon előkerül, előjön, létrejön a cselekvés következtében>':

- (24) *пуны банкае йыр-з-э понэм бер-аз отысь*
kutya befőttesüveg-ILL fej-PX.3SG-ACC tévés után-PX.3SG onnan
поттыны өз ни быгаты сое
kivinni nem.PST.3SG már tud.PST.CONNEG azt
 'miután a kutya beletette a fejét a befőttesüvegbe, már nem tudta **kivenni** onnan'

потыны 'kimegy, kijön, elmegy, elutazik, átmegy, átjut, áthatol, leszáll valamiről, felszáll, átkel, kibújik, kikel, kinő, kicsordul'. A **потыны** ige is nagyon sokszor fordul elő a szövegben, jelentéséből adódóan egyértelműen a *source-oriented* igék közé tartozik, viszont pár esetben előfordult, hogy *goal-oriented* jelentéstartalommal használták. Ezek közül az egyik:

- (25) *пи доры комак пот-ÿ-з, пи со-лэсь кыська-з*
fiú hozzá hörcsög **kijön-PST-3SG** **fiú** ő-ABL megijed-PST3SG
 'a **fiúhoz** **kijött** egy hörcsög, a fiú megijedt tőle'

уськытыны 'kiejt, elejt, eldob'. Az **уськытыны** esetében a négy előfordulásból egyszer volt olyan kontextus, amelyikben nem *source-oriented*, hanem *goal-oriented* volt a használata:

- (26) *со соос-ты безжалостно уськыт-ÿ-з шур-е*
 ő ök-ACC.PL nem.sajnálva **eldob-PST-3SG** **folyó-ELAT**
 'sajnálát nélkül a **folyóba** **dobta** őket'

6.3. Goal-oriented igék

басьтыны '(el)vesz, kap, szerezt, (el)nyer, elragad, elvisz':

- (27) *одÿг пичи-ез бака басьты-са соос кошк-о*
 egy kicsi-PX.3SG béka **elvesz-ADV.PTCP** ők elmegy-PRS.3SG
 'az egyik kis békát **magukhoz véve** elmennek'

бертыны 'visszatér, visszamegy, hazamegy':

- (28) *соку пияш малта-з гурт-э бертыны*
 akkor fiú gondol-PST.3SG falu-ILL **visszamenni**
 'akkor a fiú úgy gondolta, hogy **hazamegy**'

вайыны 'hoz, hord, visz':

- (29) *со со-е ва-и-з дор-а-з но пон-ÿ-з банка-е*
 ő ő-ACC **visz-PST-3SG** felé-ILL-PX.3SG és tesz-PST-3SG befőttesüveg-ILL
 'hazavitte (őt), és egy befőttesüvegbe tette'

вуыны 'megérkezik, megjön, befut, beköszön, ide-oda kerül'. Egy olyan kontextus fordult elő, amelyikben nem *goal-*, hanem *source-oriented* jelentéssel használták az igét. Ezt a mondatot kétféleképpen is lehet fordítani magyarra, ugyanis a két elatívuszi toldalékkal ellátott szó közül a *мушкарысь-т* főnévből képzővel létrehozott melléknévként ('méhkas-

beli’), vagy elatívuszi esetraggal ellátott főnévként (‘a méhkasból’) is lehet fordítani. Mivel azonban a magyar fordítás nem változtat azon, hogy az ige ebben a kontextusban *goal-oriented* jelentést hordoz magán, így a jobb átláthatóság érdekében az első fordítást alkalmazom:

- (30) *олокытысь со изъянтэм мушкар-ысь мушь-ёс но ву-и-зы*
valahonnan az tönkretesz- méhkas-ELAT méh-PL is **odakerül-**
 PST.PART PST-3PL
 ‘valahonnan a tönkretett méhkasbeli méhek is odakerültek’

лыктыны ‘jön, megjön, megérkezik’. А *лыктыны* valamihez való közeledést fejez ki, és a szótár is *goal-oriented* igeként hoz rá példát, mégis több olyan eset is volt, ahol a beszélők *source-oriented* igeként használták:

- (31) *бöрысь гон-ысь, музем гон-ысь, лыкт-й-з кыче*
 utána **mélyedés-ELAT föld mélyedés-ELAT jön-PST-3SG** milyen
ке но шыр
 ha is egér
 ‘ezután a mélyedésből, a földön lévő üregből, kijött valamilyen egérféle’

нуыны ‘(el)visz, (el)hord, (el)cipel, elvisz, elsodor, vezet, kísér’:

- (32) *лось ну-и-з Денис-эз обрыв-озь*
 jávorszarvas **elvisz-PST-3SG Denis-ACC szakadék-TERM**
 ‘a jávorszarvas **elvitte** Denis-t a szakadékhoz’

*пачкаськыны (пачкыны)*⁹ ‘összenyomódik, agyonnyomódik, alányomódik’:

- (33) *соос шур-е усь-и-зы, пачкаськ-о*
 ők folyó-ILL esik-PST-3PL, **alányomódik-PRS.3PL**
 ‘a folyóba estek, **elmerülnek**’

поныны ‘tesz, rak, helyez, felvesz, lehajt, meghajt (fejet)’:

- (34) *со со-е ва-и-з дор-а-з но пон-й-з банка-е.*
 ő ő-ACC visz-PST-3SG felé-ILL-PX.3SG és **tesz-PST-3SG beföttesüveg-ILL**
 ‘Hazavitte (öt), és egy beföttesüvegbe **tette.**’

⁹ А *пачкаськыны* alak nem szerepel az udmurt–magyar szótárban, csak a zárójelben megadott változat.

пыраны 'bejár, bejárkál, belátogat':

- (35) *кучати банка-я-з но пыра-з отысь но утча-з*
 kiskutya befőttesüveg- is **belátogat**-PST.3SG onnan is keres-PST.3SG
 ILL-PX.3SG
 'a kiskutya a **fejét is bedugta** a befőttesüvegbe, ott is kereste'

пырыны 'betér, belép, beleesik':

- (36) *писпу пушкысь пась шедьт-й-з, отчы но пыр-и-з*
 fa belülről lyuk talál-PST-3SG oda is **bemegy**-PST-3SG
 'a fában talált egy lyukat, oda is **bemászott**'

тубыны 'felmegy, felmászik, felszáll':

- (37) *пи гурезь йыл-э тубы-са кесясък-е*
 fiú hegy felső.rész-ILL **felmászik**-ADV.PTCP kiabál-PRS.3SG
 'a fiú a hegy tetejére **felmászva** kiabál'

у́йыськыны (у́йыны) 'üldöz, úz, hajszol':

- (38) *муш-ёс пуны сьöры у́йылüськ-о*
 méh-PL kutya mögé **üldöz**-PRS.3SG
 'a méhek **üldözik** a kutyát'

Eredmények

Az adatközlők mozgásige-használatát az alábbi táblázat foglalja össze:

Adat- közlő	Használt moz- gásigék száma	Különböző moz- gásigék száma	Különböző mozgásigék száma csoportosítva ¹⁰		
			source- oriented	goal- oriented	path- oriented
1	16	12	5	4	3
2	30	19	6	9	4
3	27	12	5	4	3
4	25	13	3	5	5
5	29	15	6	4	5
6	24	10	4	4	2
7	26	13	5	6	2
8	31	13	7	3	3

¹⁰ Az alapján, hogy az igék melyik csoportba lettek besorolva.

Az adatközlők a szövegekben átlagosan 26-szor használtak mozgást jelentő igéket (az egyes számú adatközlőnél ez a mutató csak 16). Abban az esetben, ha azt nézzük, hogy hány különböző mozgást jelentő igét használtak a beszélők, akkor az átlag 13. Itt a legnagyobb eltérést az átlagtól a 2-es számú adatközlő produkálta (19 igével). A várakozásnak megfelelően általában a *path-oriented* igéket használták a legkevesebb alkalommal.

Az adatközlők, ha csak a különböző igék számát tekintjük, körülbelül ugyanannyi igét használtak: a *path-oriented* igék csoportjába 11 ige került, a *source-* és *goal-oriented* igék közé pedig 12-12. Viszont ez a kiegyensúlyozottság nem volt jellemző a tényleges használat esetében. Míg a korpuszban a *path-oriented* igéket javarészt kétszer-háromszor használták, addig a másik két csoportban voltak olyan igék (pl. *незъыны, потыны, тубыны*), amelyek tízes nagyságrendben fordultak elő.

Az igék orientációjuknak megfelelő használatáról megállapítható, hogy a *goal-oriented* igék voltak a legtöbbször a szótári jelentésük alapján megállapított orientációjuknak megfelelően használva, ott ugyanis a 12-ből összesen két alkalommal változtatta meg az orientációt a kontextus, míg ezek a számok a *source-oriented* igék esetében 8, a *path-oriented* igék esetében pedig 7. A *path-oriented* igék esetében többször is volt olyan, hogy jellemzőbb volt a *path-oriented* jelentésű használat. A *goal-oriented* igék esetében inkább az volt a jellemző, hogy csak egy-két esetben változott meg a kontextus hatására az ige orientációja.

Egyértelműnek tekinthető, hogy míg a *path-oriented* igék megváltozott orientációja *goal-* és *source-oriented* jelentést is létrehozhatott, addig sem a *goal-*, sem a *source-oriented* igékből nem lett semmilyen kontextus hatására *path-oriented*, hiszen ezen igék esetében már magában a jelentésben kódolva van a forráshoz vagy a célhoz történő viszonyítás. Viszont megfigyelhető, hogy a beszélők sokkal több *source-oriented* igét helyeztek olyan kontextusba, hogy a jelentése *goal-oriented* legyen, mint fordítva. E két csoport esetében észrevehetjük azt is, hogy vannak bennük olyan igék, amelyek egymással párba állíthatók, mivel ugyanazt a szituációt mutatják be, csak másik nézőpontból, például *незъыны* 'menekül' – *уыны* 'üldöz', vagy egymással ellentétes jelentésű cselekvéseket fejeznek ki, pl. *пырыны* 'bemegy' – *потыны* 'kimegy'.

Az igéhez járuló szatelliteket vizsgálva találkozhatunk mind igei, mind névszói szatellittel. Az előbbieket esetében az ige határozói igenévi alakja járul az igéhez, pl. *негаса бызьыле* 'menekülve fut', utóbbiak esetén pedig névutós szerkezetekkel és szuffixumokkal találkozhatunk, pl. *укноысь усиз* 'kiest az ablakon', *йыр вылаз нуэ* 'a feje tetején viszi'.

7. Összegzés

Az eredmények a vártaknak megfelelően alakultak és alátámasztották hipotéziseimet: egyrészt arányaiban kevesebbszer fordultak elő *path-oriented* igék, mint a másik két csoportba tartozók, másrészt esetükben gyakori volt az orientációváltás (sőt, egyes igék *source-* vagy *goal-oriented*-ként több esetben fordultak elő, mint az eredeti orientációjukkal). A *goal-oriented* csoportban is sok ige váltott orientációt különböző kontextusokban, ezeknek a kontextusoknak az aránya azonban sokkal kisebb volt.

Nagyon sok esetben találkozhattunk azzal, hogy az adott mozgás irányának pontos megállapításához szükség volt a szövegkörnyezetre, így az udmurt mozgást jelentő igék rendszere véleményem szerint inkább a *satellite-frame* csoportba sorolható.

Rövidítések

2	második személy	FUT	jövő idő
2PST	második (evidenciális) múlt idő	GEN	birtokos eset
3	harmadik személy	ILL	illatívszó
ABL	ablatívszó	INESS	inesszívszó
ACC	tárgyeset	INS	eszköz eset
ADV.PTCP	határozói igenév	NEG	tagadószó
CAUS	műveltető	PL	többes szám
CON.NEG	konnegatív	PRS	jelen idő
DET	determináns	PX	birtokos személyjel
ELAT	elatívszó	SG	egyes szám
FREQ	frekvenciatív	TERM	terminatívszó

Irodalom

- Ethnologue: Languages of the world, Udmurt. <https://www.ethnologue.com/language/udm>
- Fillmore, Charles J. 1971: How to know whether you are going or going. In: Huldgaard-Jensen, K. (ed.), *Linguistik*. Athenäum, Frankfurt am Main. 369–379.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide 2004: Language typologies in our language use: the case of Basque motion events in adult oral narratives. In: *Cognitive Linguistics*. vol. 15. Issue 3. 317–349.
- Kozmács István 2002: *Udmurt–magyar szótár*. Savaria University Press, Szombathely.
- Kozmács István 2019: A magyar *bemegy* és az udmurt *pirjini* 'bemegy/bejön' igék tipológiai tanulsága. *Magyar Nyelvőr* 143: 117–123.
- Mayer, Mercer 2003: *Frog, Where are you?* Dial Books for Young Readers, New York. Első kiadás: 1969.

- Pajunen, Anneli 1999: Suomen verbirektiosta: Verbin argumenttirakenteen jäsenten valinnasta. University of Turku, Turku.
- Pasanen, Päivi – Pakkala-Weckström, Mari 2008: The Finnish way to travel: verbs of motion in Finnish frog story narratives. In: Garant, Mikel – Helin, Irmeli – Yli-Jokipii, Hilka (toim.), Kieli ja globalisaatio. Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA ry, Jyväskylä.
- Radden, Günter 1988: The Concept of Motion. In: Shulze, R – Hüller, W. (eds), Understanding the lexicon. De Gruyter, Tübingen.
- Rózsavölgyi Edit 2015: A téri viszonyok kódolása a magyarban és az olaszban. Kontársztív tipológiai elemzés. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Slobin, Dan I. 2004: The many ways to search for a frog: linguistic typology & the expression of motion events. In Strömquist, S. – Verhoeven, L. (eds), Relating Events in Narrative 2. LEA, Mahwah, NJ. 219–257.
- Söder, Torbjörn 2001: "Walk this way": Verbs of Motion in Three Finno-Ugric Languages. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 33. Uppsala.
- Talmy, Leonard 1985: Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. In: Shopen, T. (ed.), Language typology and lexical description 3. Grammatical categories and the lexicon. Cambridge University Press, Cambridge. 36–149.
- Talmy, Leonard 1991: Path to realization: A typology of event conflation. In: Hubbard, K. (ed.), Berkeley Working Papers in Linguistics. Berkeley Linguistic Society, Berkeley. 480–519.
- Talmy, Leonard 2000: Toward a cognitive semantics II. Typology and process in concept structuring. MIT Press, Cambridge, MA.
- Taremaa, Piia 2013: Fictive and Actual Motion in Estonian: Encoding Space. SKY Journal of Linguistics. vol. 26. p. 151-183.
- Tyimerhanova, N. Ny. (szerk.) 2011: Н. Н. Тимерханова (ред.), Удмурт кыллэн кыл-кабтодосэз. Издательство «Удмуртский университет», Ижевск.
- UdmDDn: Динамика национального состава населения Удмуртской Республики, <https://udmddn.ru/community/folks/>
- Vosztrikova, N. V. 2007: Н. В. Вострикова, Глаголы перемещения в воде в селькупском, коми и удмуртском языках. In: Т. Майсак – Е. В. Рахилина (ред.), Глаголы движения в воде: Лексическая типология. Индрик, Москва.
- Wälchli, Bernhard 2005: Co-Compounds and Natural Coordination. Oxford University Press, Oxford.
- Winkler, Eberhard 2001: Udmurt. Languages of the World. Materials 212. Lincom Europa, München.

Удмуртские глаголы движения – типологическое исследование

Настоящее исследование рассматривает глаголы движения в удмуртском языке с типологической точки зрения в использовании языка самими носителями (в основном работа велась со студентами университета), и акцент делается в первую очередь на направление движения. Информанту нужно было рассказать часто используемую для проведения такого рода исследований историю книги с картинками под названием «Frog, Where are you? (Mayer 2003). Сбор данных проводился лично мною в конце 2018 года в рамках стипендии Campus Mundi среди студентов Удмуртского государственного университета.

Изложив методологическую основу, я показываю, как рассматривается данная группа глаголов в справочнике, изданном при поддержке Удмуртского государственного университета (Тимерханова 2011), и излагаю свои взгляды на эту часть книги. Далее перехожу к собранным мною материалам. После перечисления глаголов, используемых информантами, и представления свойств этих глаголов в удмуртском языке, важных в плане исследования, я группирую их с точки зрения направления движения. Сами глаголы я группирую после их основного значения, однако, если в языковом использовании носителей попадаетея случай, когда ориентация глаголов изменяется в контексте, я иллюстрирую их отдельным примером.

По завершении группировки с помощью таблицы показываю, сколько глаголов движения использовал в своем рассказе каждый информант, сколько различных глаголов было использовано, сколько было таких глаголов (в случае определенных респондентов), которые выражали дистанцирование и приближение, а также такие глаголы, в значении которых в принципе нет такого рода кодировки.

По результатам исследования можно сделать вывод, что в случае с удмуртскими глаголами очень часто встречается следующий случай: даже если глагол в принципе имеет некоторую направленность, все же может меняться под влиянием контекста. В целом, в случае с удмуртским языком, используемым в кругу студентов-носителей, можно прийти к тому, что удмуртский язык больше относится к тем языкам, в которых информация о категории движения кодируется в сателлитах, связанных с глаголом, а не в самом глаголе.

Ключевые слова: глаголы движения, типология, удмуртский язык

ЗОЛТАН НЕМЕТ